

איציק מאנגר (רְשָׁמִים)

איציק מאנגר המשורר העמיק וחרר אל הוויית ישותנו. בלעדיו ובלעדיו יוצרים כמוהו שונים היו בוודאי הדמות והדיוקן שלנו.

רצוני לדון במאנגר כקורא-אוהב. אבקש בראש וראשונה להקדיש מילים מספר ל'ידיש' ול'יהודים' — בבחינת מבוא.

אביא כאן את דבריו עתירי-הרוח של המשורר ה. לייזיק, דברים בשם אומרם, בכינוס שנתקיים בשעתו בירושלים, לאמור: "כאן על אדמת ירושלים הריני אומר — וחזור ואומר — שהגלות רעה היא ומכוערת, ועלינו אמנם להיגאל ממנה, אך היהודי-בגלות היה יפה להפליא; הדלות היא חשוכה, אך האיש העני הוא זך כבדולה; בית-הכלא הוא כולו אפלה נמבזה, אך האסיר החף מפשע הוא נעלה כאור; האינקוויזיציה לא היתה אלא רצח, טבח וקלון, אך היהודי שנכלא במרתפיה היה קדוש מעונה.

"מפני מה אני מעלה את הדברים האלה? לא עוד אלא כדי להדגיש את מהות הערכים המיוחדים שלנו, שהצטברו והתגבשו במשך אלפי שנים. ואסור לנו, חלילה, להתכחש להם או אף לגמד אותם.

"דווקא בגלות יצר היהודי ערכים עתירי תוכן וכבדי משקל. אפילו הזיקה אל התנ"ך באה לידי ביטוי מובהק בעיקר בגולה, ואין זה נכון, שהיהודי צעד עם היידיש, לשונו, אך ורק אל תאי הגאז. עם לשונו זו הוא השליך את נפשו מנגד גם בפסגות חייו ומאבקיו, גם במתרסי מלחמותיו, ואף במרד בגיטו".

"יתר על כן הוסיף ואמר ה. לייזיק: "הרכינו ראש והשתחוו ליהודי בגולה, נשקו את העפר עליו דרכו רגליו, כאשר הוא צעד אל תאי הגאז." עד כאן לייזיק.

★ ★ ★

רצוני להוסיף: יידיש התקדשה עם העם היהודי שהתקדש באוברנו. ואין הכוונה רק ללשון, אלא לכל המטען, שהיהודי כבש ונשא בליבו, בנשמתו וברוחו. כאשר איציק מאנגר הופיע עם שיריו הראשונים בשנות ה-20 של המאה שחלפה, נשמעו ברחוב היהודי קולות ה'כאליאסטרע'. התפעמו נעימות התופים והחצוצרות של ה'אולטרה-מודרניות' וצירופי לשון של ה'סוריאליסטיים' מבית-מדרשו של ה'דאדאיזם'. בשורות חרוזות ובלתי חרוזות נשמעו זעקות כמזמורים. מאנגר השתלב בשאון הזה בקול שירתו, בשורותיו המלודיות, האסתטיות ורבות



איציק מאנגר 1901-1969

הנועם ההארמוני, שורות שנשמעו במידת מה כתמימות. והן אמנם היו תמימות בהוראה החיובית ביותר של מושג זה. אלא שמאנגר דווקא לא היה שייך לתמימים. המָסָר שלו היה חריף מאוד ומפוכח.

יש לשער שמיטב היצירות בעולם כולו נכתבו מכוחה של התמימות הברוכה וחרירות-השעה המפוכחת.

מאנגר היה בקי ביותר באוקיאנוס האדיר של שירת-העולם, יותר מכל משוררי יידיש הצעירים. שמואל ניגער המבקר כתב בדרכו לאמור: "עס פֿילט זיך קולטור אין זײַן קולט פֿון געזאַנג" וניתן לחוש בתרבות בפולחן הזמר שלו. וכך ראה את שירו המשורר:

"אויף מינע ליפן פֿיבערט גאַלד פֿון ליד,
און ליד, מיין גאַלד, איז דאָך דער עיקר."

נעל שפֿתותי קוֹרֶחַ זָהב הַשִּׁיר –
הַרִי הַשִּׁיר, הוּ זָהבִי, הוּא הַעֶקֶר.]

בסוּנטה מימי נעוריו 'בעל-שם-טוב' קורא הבעש"ט כמבשר: "הייליק איז די וועלט און דרײַ מאָל שײַן!" (קדושה היא התבל ויפה פֿי־שלושה!) (ליד און באלאָדע: 11).

מאנגר מודע למידה גדולה של כיעור הרבוקה בחיים, אך הוא רואה כיעוד בחיי המשורר לחשוף ולשיר את יופיו של העולם הנברא. תחושת היופי כמוה כרגש רליגיוזי כמעט, לאמור:

"קיין טראָפֿן שײַנקייט ווערט ניט אויף דער ערד פֿאַרלוירן." "די שײַנקייט ווישט אָפֿ די טרערן פֿון אַלע צערן." (נאף טיפה אחת של יופי אינה אובדת על פני הארץ; היופי מוחה את הדמעות של כל צער ויגון.) היופי אחוז בקדושה כצבת בצבת.

אין לומר שמאנגר הוא משורר דתי, במוכן הפורמאלי של תווית זו. בשירתו הלירית אין הוא אלא משורר חילוני מובהק. אלא שטבועה ממנו ובו רליגיוזיות אמנותית, מעין אי־שקט, ריגוש בנוסח הבעש"ט או הסופר הרוסי טולסטוי.

"איז גאָט פֿאַראַן אין אונדזער טרוים,
איז פֿאַראַנען אויף דער וואָר."

נאם קיים אלוהים בחלומנו
הרי הוא קיים באמת.]

הקדושה אחזה פחות באלוהי שבו, ויותר באנושיות הגדולה שלו. וכבר בשיריו המוקדמים, כאשר הוא השמיע התפעלות ליופיה של התבל וקדושתה, הוא ידע שיש בה עצבות. זו עצבות יהודית נושנה האחזה ב'צללי הלילה' וב'אורחות אפלים' של רחובות

עיר ישנים, פינות־רחוב גלמודות בלילה, 'גשמי סתיו', 'פנסים ברוח' — אותו הרוח
הישן בשדה והוא 'אורח יחף בעולם'.

בפולקלור היהודי מתבלטים שני קווי־אופי: (1) הלירי־פיוטי ו־2) הגרוטסקי־
ריאליסטי. איציק מאנגר מבטא ביצירתו את שניהם.

בנוף הלירי־פיוטי נתן אלוהים מאורות ברקיע "לְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ —
וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב" (בראשית א 18). בנוף הזה נשמו ופעלו האר"י הקדוש, ל"ו
הצדיקים, הבעש"ט, הקולות האינטימיים הענוגים ממזמורי תהילים וטענותיו
הנועזות של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב.

בנוף הגרוטסקי־ריאליסטי מתגודדים ומשתזרים מוקיונים יהודים, ליצנים,
תעלולים, חידודים, קללות, בדיחות וחוכות, הילולה וְאֵטְלוּלָה.

* * *

ועתה — מילים אחדות על שירו של איציק מאנגר ועל לשונו. מי שמעיין
במאמריו, שפורסמו בווארשה ב־1929, עשוי להיווכח מה אדירה לשון היידיש
שלו במסותיו, בפולמוסו, מה חדה היא כתער. מה רבות הדקויות שהוא מעלה
מתוך נבכי הלשון.

בבואו לכתוב שיר, נפתח לפניו המעיין המתגבר של קסם הפשטות. והוא פותח
את קובץ השירים שלו ופונה אל קוראיו בוז הלשון:

"לְאָמִיר זשע זינגען פשוט און פּראָסט
פֿון אַלץ וואָס איז היימיש, ליב און טייער;
פֿון אַלטע בעטלער וואָס שעלטן דעם פֿראָסט
און פֿון מאַמעס וואָס בענטשן דאָס פֿייער."

(במבוא לספר ליד און באַלאַדע)

וְהָבָה נָשִׁיר בְּפִשְׁטוֹת שִׁיר־מִזְמוֹר
עַל הַכֹּל שֶׁלֵּב הוּא קְרוֹב וּמְרִגֵּשׁ:
עַל פּוֹשְׁטֵי־יָד זְקֵנִים הַמְקַלְלִים אֶת הַכֶּפֶז
וְעַל אֲמָהוֹת הַמְבַרְכּוֹת עַל הָאֵשׁ.]

(תרגום בנימין טנא: 3)

כלום ניתן למצוא מילים פשוטות יותר? לשונו של מאנגר קלה־קלילה,
משוחררת לחלוטין מניאולוגיזמים. אין הוא מתגנדר בצירופי־מילים חדשניים
ואינו מתיימר להיות מְחֻדָּשׁ בלשון. את אוצר מילותיו הוא שואב ממעיינות האפוס
העממי והליריקה שלו.

המילה לא פעם נדחקת אל שורת השיר במאמץ, ואין היא תקועה שם בנוחיות,
כיושבת על סיכות. השורה של מאנגר יוצאת לאור לא פעם בחבלי־לידה, באורח
"טבעי", כמתחלקת מתוך הרחם. ונדמה שזו המילה היחידה, השורה היחידה
האפשרית והמתאימה להקשרה, וממש אין כל אפשרות להחליפה באחרת.

* * *

מאנגר ציין, שעשר השנים שבהן חי ויצר בפולין (1928–1939) היו שנות חייו היפות ביותר.

אין להמעיט ולו כחוט השערה בערך יצירתו מלפני כן, ברומניה, ובזיקתו הרוחנית העמוקה אל יהודיה ואל נופי הילדות והנעורים. אין כל ספק בקשר העמוק אל משפחתו, אל אביו החיית, האומן הלל מאנגר, אל אחיו נטע, אל יאָסי ואל צ'רנוביץ על האווירה התרבותית והעממית, שאפפה את היוצר ועוררה את יצירתו.

אך בבואו לווארשה הוא היה כנדהם. במגע עם החיים הסוערים, המנוחשלים, של הציבור היהודי בבירת פולין הוא חש כאילו יצא מאגם־השלולית והגיע אל חופו של ים התכלת. הוא היה מוקסם מן השפע החדש שאפף אותו.

בפולין הבשיל כשרונו; בפולין צמחו והסתעפו ענפיו; בפולין נכתבו הטובים בשיריו.

בווארשה הוא בא במגע עם חיי המון העמלים. הוא יצא לבקר, כמוהו כיוצרי יידיש אחרים, בבתי־המרזח ובבתי־התה העממיים — בבקרים, בצהריים ובין השמשות, בחברת הסְּגָלִים חגורי המותניים, בעלי־המלאכה, שהיו קופצים להשיב נפשם וללגום כוסית יי"ש או אף בקבוקון בירה. שם הוא זקף את אוזניו והקשיב לקולות השפה הקולחת, לנעימות הדיבור, לעגת לשונם. הוא ביקש לקלוט כל זיז־שלידקות, כל קמט, כל הבעה, כל ניגון. לקלוט ולספוג.

מאנגר הפך להיות חביבו של הקהל היהודי, ובמרוצת הזמן גם נתגלה כ'גומת־חן' של השירה בידיש.

בבלארה שלו 'וועגן וויסן ברויט' (אודות הלחם הלבן) צפות ועולות הסימטאות היהודיות על החצרות הגדולות, כיאה לכרך הגדול והאנשים עמוסי הדאגה, שחלומם היה 'כיכר לחם לבן'. כאן בווארשה, ליד כוסית המשקה ערך מאנגר את מפגשו עם המשורר היווני הקדום אנאקריאון (מן המאה ה־6 לפני הספירה), משורר האהבה והיין, פנה אליו וקרא בין היתר:

"לאָז דאָס באַלאַביתל בילן,
תמיד האָט דער 'מין' געבילט
ווען אַ דיכטער האָט זיין לעבן
צווישן וויין און ליד פֿאַרשפּילט.

האָב אים, ווי מען זאָגט אין לאָוויטש,
האָב אים אין דער לינקער פּאה,
קום און לאָמיר הינט פֿאַרזשליאַקען
די לעצטע גריכישע מטבע."

(ליד און באַלאַדע: 447)

וְשִׁינְבַח הַבְּעִלְבִּית,
זֶה הַמִּין נִבַּח תָּמִיד
כְּאֲשֶׁר בֵּין שִׁיר לִיַּן
הַפִּיטֵן חֵייו הַפְּסִיד.

מה אֶכְפֵּת לָנוּ מִמֶּנּוּ,
כִּפְאָה שְׁמַאלִית קֶטְנָה
בּוֹא וּנְבִזְבוּ פֹה שְׁנֵינוּ
יַחַד דְּרַכְמָה אַחְרוֹנָה.

(תרגום נתן יונתן: 67)

אך נופי פולין ומראותיה, ובייחוד במחוז גליציה המזרחית, עממו בנשמתו של מאנגר עוד מימי ילדותו. אימו נולדה בקולומיייה, ואיציק הקטן לא פעם ביקר במרחב הזה עם סבו ר' אברהם, בעל-העגלה שרואותיו עצובות. אפשר לומר, שכל המרחב בין גליציה המזרחית לבין מולדאביה ופודוליה היה אפוף באווירה מיסטית כביכול, וכך גם השתקף בהיסטוריה היהודית החדשה. שם נולד הבעל-שם-טוב, שם הוא ערך את ה'התבודדות' שלו — ומאנגר מעיר, "שאלוהים עצמו משוטט שם בהרים כל הלילה עד בוקר אור". במחוזות האלה חיו ועבדו עבודה קשה אנשי-עמל יהודים, עובדי אדמה, 'יהודים של אדמת עידיית', ודיבורם בידיש היה עממי ומרוח במקצת בזפת, ולפעמים גם טבול בטיפה מרה של י"ש.

אל הנוף הזה הביא מאנגר גם את האבות אברהם, יצחק ויעקב, גיבורי שירי-החומש ושירי-המגילה שלו. וכך הוא כותב בהקדמתו:
"הקורא המנוסה יתפוס מיד, שהנוף, אשר בו נעות ונדות דמויות-החומש אינו נופה של ארץ כנען. זהו נוף סלאבי, ובעצם חשבתי על נופה של גליציה המזרחית. נוף זה, על עצי הערבה שלו הגדלים בצידו הדרך, ועל עצי הדובדבן שלו ועל דמדומי האור החרישים באורח מוזר, עדיין מרפרף בזכרוני מאז ימי הילדות."
(מדרש איציק 1984: 3)

ה'דמדומים' וה'עֲרָבוֹת' העטויות בעצבות חרישית הם מלווים נאמנים של מאנגר לאורך מסלול היצירה שלו. מאנגר מרד נגד השירה המפוצצת הבומבאסטית של ה'מודרניסטים', הזועקת כתגרנית בשוק. שירה זו עלתה מִעֲבָרִים אחרי מלחמת העולם הראשונה. לא היה חלקו של מאנגר עם אלה.
מאנגר היה אסתטיקן בכל נשמתו. הוא אמר דברו בשיר — ולפעמים לא עד הסוף... הוא ביקש, כמו הטובים במשוררים, לשתף את קוראיו באפשרויות הרבות של פיענוח כוונת-הדברים על דקויותיה. את זה הוא העלה בנוסח מאנגרי משלו.

מאנגר הוא בכל ישותו משורר, ובכל ישותו — חולם; בכל ישותו הוא מאציל כיסופים, עצבות, רליגיחיות אמנותית ויפוי. בכל זה שזור חוט שְׁנֵי של הומור ואף דמעה זכה כבדולח.

★ ★ ★

שירי-החומש הם פנינה באוצר שירתו של מאנגר. על התהוות מחזור שירים זה ניתן לספר פרטים אחרים, לאמור:

זה היה כנראה ב-1935. בשנה זו הגיע לפולין התיאטרון 'אודהל' מתל-אביב. בין היתר הם העלו את המחזה יעקב ורחל, בבימויו של מייסד התיאטרון משה הלוי

(1895–1974). הבמאי ביקש לשמור במידת האפשר על סגנון מקראי. לאחר ההצגה הראשונה נערך דיון באיגוד סופרי יידיש בווארשה. בין היתר הופיע שם איציק מאנגר ויצא חוצץ נגד תפיסת הבימוי של המחזה התנ"כי.

אפשר שבעקבות הוויכוח על מעשה האמנות של התיאטרון ניגש המשורר להמחיש את גישתו במחזור שירים. הוא הגיע לידי מסקנה, שאין כל צורך לעמוד במדויק על סממניה החיצוניים של תקופה בשעה שמבקשים לעצב את מהותה ועיקריה. אם מבקשים, למשל, להעלות את אחד האבות, אין שום צורך להלביש אותם בלבוש של כדואים, ואפשר במקום כפִּייה לשים על ראשו שטרימל... הדיוק הקפדני בפרטים החיצוניים (הנוף, ההתנהגות, אורח הדיבור וההיגוי, התלבושת וכו') עשוי אולי לעזור לצופים לכל היותר להבין את התקופה, אך לא להרגיש אותה, יתר על כן — לא לקלוט אותה כחוויה. והצופים מן העם מבקשים להשתתף במשחק, בחוויה, בהשפעה.

המבקש להבין תקופה שעברה יצלח וידלג בעיני רוחו אל העבר, ואילו המבקש להרגיש — עליו להביא את העבר אל עצמו. וכך, למשל, מתאר מאנגר את אברהם אבינו:

“אַבְרָהָם אָבִינוּ שְׁמִיכְלֵט און שױניגט
און פֿיפקעט פֿון זײַן לױלקע רױך:
’בטחון, מײַן ווייב, אַז דער אײבערשטער וויל,
שיסט אַפֿילו אַ בעזעם אױך.’”
(מדרש איציק 1984: 21)

ואַבְרָהָם אָבִינוּ מְחַיֵּךְ וְשׁוֹתֵק
וּמוֹצֵץ מִקְטָרְתּוֹ בְּכָל פֶּה:
בְּשָׁחוֹן, זױגְתִי, בְּרִצּוֹת אֱלֹהִים
אַפִּילוֹ מִטָּאָטא יוֹרָה.]
(תרגום בנימין טנא 1969: 101)

“ער ווישט מיטן טיכל די אַלטע בריל
און זעט ווי ס’טונקלט דער וועג —
אַט ווי אַ שאַטן און ווי אַ רױך
פֿאַרגײען אונדזערע טעג.”
(מדרש איציק 1984: 23)

ובְּמִטְפַּחַת נֶגֶב מְשַׁקְפִּיו, וְרוֹאָה:
הַדֶּרֶךְ שׁוֹקֵעָה בְּאֶפֶל.
הִנֵּה יְמִינוֹ חוֹלְפִים-עוֹבְרִים
כְּמוֹ הָעֵשֶׂן וְהַצֵּל.]
(תרגום בנימין טנא 1969: 103)

"און הגר נעמט פֿאַר אַן עדות
דעם הימל און די ערד:
אַט אַזוי פֿירן זיך די אַבות
מיט די לאַנגע פֿרומע בערד."

(מדרש איציק 1984: 32)

וְהָגַר מְעִידָה עָלֶיךָ
שָׁמַיִם וְכָל צְבָאָם:
כִּי אַבֹּת אֲדוּקִים יִנְהֲגוּ
שְׂאֵרֶיךָ וְנָאָה הוּא זְקֵנָם.]

(תרגום בנימין טנא 1969: 113)

בסך הכול מדובר ביהודי, ששמו אברהם ושם משפחתו תַּרְחֻזוֹן. יהודי מוכר.
מן הראוי לקלוט את נוסח דיבורו של אברהם זה דְּבַר דְּבוּר על אופְנִיּוֹ:

"בהמה, שאַ! נו הער שוין אויף!
נאָר רק זי וויינט און וויינט,
זי האָט שוין מסתמא ווידער אַ מאָל
די צאינה וראינה געליינט."

* * *

"גוטן אָוונט, אורחים, קומט אַרײַן!
מײַן שׂרָה האָט אָנגעגרייט
רײַז מיט מילך און קימל ברויט,
איר קומט מסתמא פֿון ווייט."

(מדרש איציק 1984: 23)

וְשֵׂא, בְּהִמָּה! הַפְּסִיקִי מִיָּד!
רק בּוֹכָה וּבּוֹכָה לָהּ מְרָה.
היא מן־הַסְתָּם שׁוֹב־הַפְּעַם עֲכָשִׁי
בְּצִאִינָה וְרִאִינָה קְרָאָה.

* * *

בְּרוּכִים הָאוֹרְחִים, עֲרַב טוֹב, הַכְּנִסוּ!
אַצַּל שְׂרָה שְׁלִי כְּבָר מוֹכֵן
אַרְז חֶלֶב וְגַם לַחֵם־כְּמוֹן,
מִרְחוֹק וְדַאי בָּאתֶם לְכָאן.]

(תרגום בנימין טנא 1969: 103)

"קליפה — האָט ער איר געזאָגט,
דו טרעטסט מיך אָפּ צי ניין?"

(מדרש איציק 1984: 29)

וקלפה — הוא אמר לה — האם תסתלקי
ממני סוף־סוף או לאו?

(תרגום בנימין טנא 1969: 110)

"אליעזר, מנין אַלטער געטרייער קנעכט,
נעם דעם שטעקן אין דער האַנט,
שפּאַן אַפּן דינע אַלטע געטרייע פּיס
און לאָז דיך איבערן לאַנד!

זוך אויס פאַר מיין יצחקלען אַ ווייב,
זי זאָל זיין איינע אין דער וועלט,
שיין זאָל זי זיין ווי די זון ביי טאָג
און זי זאָל האָבן אַ קניפל מיט געלט!

ווייל יצחקל איז מיין אויג אין קאַפּ,
איך האָב אים קוים אויסגעוויינט.
דו ווייסט עס אַליין, מיין געטרייער קנעכט,
ווייל דו האָסט עס אין חומש געליינט."

(מדרש איציק 1984: 41)

ואַליעזר, עבדי הַזְקֵן, הַנְּאָמֵן,
קח הַמְטָה בְּיָד,
שֵׁנֶס מִתְנִיךְ, זְקֵנִים, נְאָמְנִים,
וּבְאָרֶץ עֵבֶר וַצְעֵד!

וּמִצָּא לִיצְחָק'ל שְׁלִי אִשָּׁה,
יַעֲלֵת־חֵן אַחַת בְּדוֹר.
שְׁתִּהֶיָּה זִפְהָ כַחֲמָה בַּיּוֹם
וְלֵהָ כֶּסֶף שְׁמוֹר בְּצִרּוֹר!

כִּי יִצְחָק'ל הוּא בְּבַת־עֵינִי,
מִמֶּשׁ בְּבִשְׁת־הָרֶשׁ,
הָרִי תִדַע זֹאת עֲבָדֵי הַנְּאָמֵן,
קְרֵאתָ זֹאת בַּחֲמֵשׁ.

(תרגום בנימין טנא 1969: 120)

אל אברהם אבינו מעין זה עשוי יהודי בימינו לחוש קירבה. מאנגר פושט את התלבושת ה'מיושנת' מן האבות, מאברהם, מיצחק ומיעקב ומלביש אותם כפי שנוהגים יהודים בעלי־בתים בימיו. הוא מכניס אותם אל הסימטאות של העיירה היהודית — ומעלה פירוש מקורי משלו לרעיון ההזדהות עם דמויות העבר...

מאנגר זכה לביקורת מקורית ביותר מצידו של הצייר מארק שאגאל, ואלה היו דבריו:

"מאנגר הוא משורר בעל-כשרון. השירים נובעים מנבכי נשמתו כאילו מאליהם. אלא מאי? איני מסוגל לסבול את הנעימה השובבנית, הכמעט פרחחית, של מאנגר על אבות האומה ואימהותיה. כלום היה אברהם אבינו חבר שלו, רַע עליו להתרועע? האמנם נהגו יחד לרעות בקר בשדה כשוויים בין שוויים? האם הרימו יחד כוסית 'לחיים' ערב ערב? בצירי התנ"ך שלי איני טופח לאברהם אבינו על כתפו, איני מתלוצץ על חשבוננו ואיני מהתל באורחותיו. אני אחוז ברגש של דרך-ארץ..."

* * *

איציק מאנגר קלט מכוח רגישותו המיוחד את הנעימות העדינות והענוגות ביותר של הנשמה היהודית. הוא כאילו צמח מתוך הפולקלור היהודי ובתוכו ותמיד ראה בו את הקרקע העידית של השירה והספרות. למאנגר הנעִוֵנד אין אחיזה בבית משלו, אך הוא חי ונושם בכל ה'אתמולים' של החיים היהודיים. הוא הַרְגִיש ביותר, החריף ביותר והעצוב ביותר בין כל המשוררים. הוא מדהים בכוח הליריקה העדינה והשובבה, בכוח הקסם הממזרי שלו, החן והמקוריות. המיזוג של עליונות, שחוק ועצבות הפתוכים זה בזה עולה בשירתו כעין תכונה יהודית מאוד המתנגנת ממנה ובה.

* * *

באפריל 1948, חמש שנים לאחר המרד בגיטו וארשה, התכנסו בבירת פולין נציגים מארצות שונות לכבוד הסרת הלוט מן האנדרטה ללוחמי הגיטו (פרי אמנותו של נתן רפפורט). בין הבאים היו גם סופרים ומשוררים: אברהם שלונסקי, איציק מאנגר, אבא קובנר, יצחק צוקרמן, יעקב זרובבל, משה סנה ואחרים. הגיעו לשם פארטיזנים רבים, לוחמי גיטאות ושליחים מישראל. אני הגעתי לשם כחבר המשלחת שייצגה את יוצאי המחנות בגרמניה. המשלחות שוכנו במלון 'בריסטול', אחד מבתי-המלון בווארשה החרבה, שנותרו שלמים על תילם. והנה נפגשו על חורבות גיטו וארשה יוצרים מארץ-ישראל עם אמנים משרידי היהדות שהושמדה באירופה. הבולטים ביניהם היו אברהם שלונסקי ואיציק מאנגר.

וכך סיפר מאנגר:

"השתכנתי במלון 'בריסטול' – אל משכבי הגעתי מאוחר, באישון לילה. שכני לחדר כבר ישנו. ותוך כדי הכנה לשכב במיטה עלה פתאום בדעתי, שבמיטות האלו ישנו גם קצינים גרמנים. נשכבתי אפוא על הרצפה ושכבתי שעות אחדות מבלי שיהיה לאל ידי להירדם. עם עלות השחר, בבוקר אפרפר, השכמתי לקום וירדתי למסעדה. את מי, חושבים אתם, פגשתי שם? את אברהם שלונסקי. בבוקר הקר, כאשר אלוהים עצמו שותה קהווה בחלב, ישב לו שלונסקי ובידו כוס עם וודקה. הוא לא שתה מתוך הנאה אלא מנבכי הצער.



איציק מאנגר ואברהם שלונסקי בווארשה, 1948

מן הרגע הזה צמחה בינינו הידידות. והיו שם שלושה משוררים שכרתו ביניהם ברית ידידות: משורר פולני בעל שם עברי (יוליאן טובים), משורר עברי בעל שם סלאבי (אברהם שלונסקי ואנוכי — משורר יידיש, ששמו מעורב: חציו עברית וחציו יידיש (יצחק מאנגר)). בו ביום לפנות ערב ישבו בלובי של המלון אברהם שלונסקי, ששירתו נושמת את ארץ־ישראל, איציק מאנגר, אלוף השיר בידיש ואבא קובנר — משורר ולוחם. על השולחן הנמוך עמדו כמה בקבובים עם נוזל לבן. אני מוכן להישבע, שאלה לא היו בקבוקי מים. שלונסקי ומאנגר גמעו מדי פעם מתוך כוסות גדולות.

בצד ישבנו חבורה והקשבנו מרחוק אל מה שנאמר ביניהם. היה זה תלת־שיח אחוז במתח של שתיקות, שהפך ממנו ובו למונולוג של מאנגר, ששתה מן הכוס והשמיע דבריו בין שתיקה לשתיקה. המוטיב העיקרי במונולוג נשמע בערך כך: "היהודים שלי אינם עוד; אין עוד סְּקָלים, אין עוד עגלוני כרכרות, ואף המשרתות כבר אינן — אין בעצם בשביל מי לכתוב בידיש."

בו ביום התראיין מאנגר אצל עיתונאי ממערכת עיתון בידיש. וכך אמר לו: "הנוף הפולני התרוקן. חסר בו מרכיב חיוני: היהודי הפולני. הוויסלה חדלה מלדבר יידיש. יערות פולין חדלו מלרשרש בידיש, הערים של פולין ועיירותיה חדלו מלשיר בידיש."

למחרת פגישתו הנרגשת עם המשורר יוליאן טובים נשא מאנגר נאום במכון היהודי ברחוב טלומאצקה, ושם הוא אמר בין היתר: "ידי ורגלי רעוד. מעודי לא הייתי אחוז במתח עד כדי כך. דיברתי משהו כמתוך קדחת של חום אודות הסיטואציה המעוותת; במקום שהעם יעלה לקברו של

המשורר — עולים המשוררים לקברו של העם... בבחינת אומרי-קדיש' על הקבר-ללא-מצבה של העם שנרצח.
למחרת נסענו למיידאנק. הלכתי בעקבות מאנגר אל גלי הנעליים, גם נעלי ילדים, ואל ערמות השער. פניו העידו על המבוכה. שערותיו סמרו ברוח - - - אבוי, כך להיפגש עם העם שלך!
מקץ שנים ראה אור שירו 'מיידאנק', מה רב הכוח הדרוש למשורר כדי להתמודד עם נושא כזה ולהביעו בשמונה שורות, לאמור:

דער אַלטער אליהו הנביא
גלעט די הויפנס אַש
מיט שטילע טרויעריקע פֿינגער:
— אוי גאַטעניו טי נאַש!

נישטאָ מער קיין סדר אין פּוילן,
וועט ער דאָ איינער אַליין,
מיט צעשויבערטע באָרד און פאות,
אַן אייביקער דענקמאָל שטיין.
(שטערן אין שטויב, 1967: 13)

נהנביא הזקן אליהו
אַת גלי האַפֿר מְלִטָּף;
וְנוגות אַצְבָּעות היָדִים —
הוי, אַלי, כְּמָה מֵר וְכוֹאבו!

כְּבָר אֵין סֵדֵר שֶׁל פֶּסַח בְּפוֹלִין,
גְּלֵמוֹד הוּא נְשָׂאֵר, אַחֲרוֹן,
בְּרֵאשׁוֹ וְזָקֵנו הַפְּרוּעַ
יְתִיצֵב כָּאֵן כִּיד זְכָרוֹן.]

(תרגם מיידיש: שלום לוריא)

מאנגר מביא אל מיידאנק את אליהו הנביא. נביא זה מתגלה בשירת מאנגר כ'דוד אליהו, העולה מן הפולקלור העממי היהודי כהתגלמות הטוב, כנושא ועושה מעשים טובים. בתודעת העם מופיע אליהו במידת-מה כניגודו של המשיח 'הלאומי', שהעם כה מצפה לו לשווא. אליהו הנביא הוא מעין גואל, פודה ומציל אישי, בא ומתייצב לימינו של היהודי דווקא במצוקתו הגדולה ביותר, קולט כל דמעה ומגיע בליל הסדר של פסח לכל בית יהודי כדי לבשר לו בשורת-נחמה. (עיין בשיר 'א ליד וועגן אליהו הנביא', ליד און באַלאַדע 1952: 403-404, תרגום בנימין טנא 1969: 236-237).

אחת מן הבלארות של מאנגר נקראת 'אליהו הנביא לייזט אויס דער מאַמעס סאַמעטן קלייד פֿון לאַמבאַרד' (ליד און באַלאַדע: 373-374). [אליהו הנביא

פודה את שמלת הקטיפה של אימי מבית־העבוט — תרגום בנימין טנא 1969:
224–226.]

והנה, דווקא את אליהו הנביא, החש את ייסורי האדם היהודי ומכאוביו ואף מקרין אליו את אור התוחלת, מביא מאנגר ללטף את גלי האפר באצבעות ידיו השקטות והנוגות.

יתר על כן, אין קסם כקסמו של העצב הנמשך של חיי היהודים בגלות הבא לידי פורקן בתחושת השחרור, התקווה והאביב הטעונים באגדה העממית על יציאת מצרים, מבית־עבדים. כל זה מתמזג ומתנגן בלילה האחר, בליל הסדר. אלא שאין כבר סדר פסח בפולין. הביטוי המרוכז והכבוש של אורח־החיים היהודי גז ונעלם. האין גבר על היש.

את הביטוי 'גאָטעניו' לא ניתן לתרגם לשום לשון. זה כינוי אינטימי ביותר בפי האם היהודייה הניצבת ערב שבת עטופה ברדידה החגיגי מעל שני הנרות הדולקים ופונה אל אלוהיה. הכינוי הזה רווי אנחה ופורקנה. הצירוף הלועזי 'טי נאָש' נאתה שלנו) — אף הוא מוסיף גוון עממי, של הדיבור היומיומי, הפשוט. ומאידך גיסא יש כאן אירוניה תהומית: דבקות יהודית אל האל עם זעקת המרי לעומתו... מאנגר עוקר בכוח רב את אליהו הנביא מן ההיסטוריה היהודית ומציג אותו במיידאנק כפסל זכרון. שם. דווקא שם.

* * *

מאנגר מזעיק את ר' לוי יצחק מברדיצ'ב לשם דין־תורה נגד ריבונו של עולם, וזו לשונו:

ר' לוי יצחק אין טלית און תפילין
רירט זיך נישט פֿון אָרט.
ער שטייט פֿאַרן עמוד, דער סידור איז אָפֿן
נאָר ער רעדט נישט אַרויס קיין וואָרט.
ער זעט אין זיין דמיון די בילדער פֿון געטאָ:
די גסיסה, דעם צער און דעם שפּאַט.
ער שוויגט פֿאַרעקשנט. דער אַלטער איז ברוגז
מיט זיין אַלטן גאָט.

ור' לוי יצחק מברדיצ'ב, בטלית ותפילין,
אינו מִשׁ מִמְקוֹמוֹ. לא וְלֹא.
לפְּנֵי הָעֲמוּד, סְדוּרוֹ פְּתוּחַ,
אֶךְ אֵין הוּא מְשַׁמֵּעַ מְלֶה בְּקוּלוֹ.
בְּדַמְיוֹן הוּא רוֹאֵה תַּמְרָאוֹת מִן הַגָּטוֹ:
קָטֵל, וְקָלֵס רְבוֹ בְּכָלוֹ.
וְהָאִישׁ מִתְעַקֵּשׁ וְשׁוֹתֵק. הוּא כּוֹעֵס וְרוֹגֵז
בְּאֵמַת עַל הָאֵל הַזֶּקֶן שְׁלוֹ.
(תרגום שלום לוריא)

אל פסגת־הקרי מגיע מאנגר בסונטה 'די אוהב־ישראל ביים טויטן־לאַגער
בעלזשעץ' (אוהב־ישראל ליד מתנה המוות בבלן־ץ). הוא מגייס אל השיר שלושה
חסידים צדיקים ממזרח גליציה ומתריס כנגד ריבון העולם, וזו לשונו:

ר' משה לייב פֿון סאַסאָוו טײַטלט אויף די הויפֿנס אַש
(דער שטורעם האָט אַקאַרשט דורכגעוויטערט),
זײַן באָרד ציטערט, זײַן לײב און לעבן ביטערט:
נאָ נעם און זע, אַך גאַטעניו טי נאַש.

ר' וואָלף פֿון זבאַראַזש מורמלט: "הערט, רבותי, הערט!"
(זײַן קול איז ווי אַן אָוונט־פֿידל מיד),
דער אייבערשטער האָט זײַן ווינגאַרטן ניט אָפֿגעהיט,
אַ סימן: אָט די הפֿקר־הויפֿנס אויף דער ערד.

ר' מאירל פֿון פרעמישלאַן אויף זײַן אַלטן שטעקן אָנגעשפּאַרט,
שטייט און וואַרט, פֿיבערדיק און צערט:
"רבותי, לאָמיר זאָגן אַלע אויף אַ קול:
באַשאַפֿער פֿון די וועלטן, דו ביסט מאַכטיק, מוראדיק און גרויס,
נאָר מיר, די גאַליציאַנער, מעקן דיך אויף אייביק אויס
פֿון דער ערד אמתע 'אוהב־ישראל'."

(ליד און באַלאַדע: 462)

ו' משה לייב מסאסוב על גלי האפר מצביע
(זה עתה השתולל סער עז וקודר),
זקנו מפרפר, כל גופו מתמרמר:
"ראה נא, אלי, והביטה: עוללו מעשים להווע."

ר' וולף מזבאראז' לואט: "שמעו, רבותי, רע ומר!"
(וקולו העיף, קול כנור לפנות ערב שפוף)
"אלהים את פרמו לא נטר - מה עצובו -
וסמן: ערמות־ההפקר כאן על פני העפר."

ר' מאירל מפרמישלאן נשען על מקלו הישן,
נצב, מצפה וקודח מצער צורב ונושן:
"רבותי, נקרא נא כלנו בקול:
בורא אתה, אדיר אתה, נורא אתה, גדול,
אך אנו, בני גליציה, לעיני עדה ועם
מ'אוהב־ישראל' נמחק אותך - עתה ועד עולם!"

(תרגום שלום לוריא)

ספק אם נמצא בשירה, או בספרות בכלל, ביטוי עז יותר למרי נגד ריבון העולם מאשר בשיר רווי הצער והזעם הזה.

* * *

איציק מאנגר העלה ביצירתו ביטוי לקשר הרוחני והתרבותי של כל יהודי באשר הוא יהודי אל ארץ־ישראל. גם אם הוא לא היה ציוני בהשקפותיו הפוליטיות, או אפילו בעל נטייה אנטי־ציונית.

מאנגר המשורר מצא בארץ־ישראל את ביתו הרוחני. שום משורר יהודי מלבדו, ואפילו משורר עברי, לא זכה למידה כה רבה של כבוד, לנשפים גדושי קהל ב'היכל התרבות' של תל־אביב. לא מעטים עדיין אחוזים בפולחן־מאנגר. 'שירי המגילה' שלו, בתרגומו של חיים חפר בלוויית הלחנים הנפלאים של דובי זלצר, שהוצגו בתיאטרון 'הבימה', זכו להצלחה נלהבת. יצירת מאנגר השתזרה כחוט שני במסכת חיי התרבות והרוח של ישראל.

* * *

כאשר פְּנִסְתִּי בפולין, בשנת 1945, חבורת פארטיזנים יהודים, שהיו חיילים בצבא הפולני והסובייטי, וביניהם פצועים ונכים־על־קביים, אל 'בית־החייל' שהקמנו בערי פולין, במקומות הריכוז של יהודים אחרי המלחמה, כדי להכין אותם אל ה'בריחה' ואל ה'העפלה' לארץ־ישראל — הייתי נוהג לשבת ביניהם בערבים ולקרוא באוזניהם את 'שירי החומש' של מאנגר, שנשאתי עימי באמתחתי. והנה הצלחתי תוך כדי קריאת שירי מאנגר להעלות חיוך על שפתותיהם, שמזמן לא זכו להתחייך, אפשר שזה היה חיוכם הראשון לאחר המלחמה.

וכך נהגתי גם להלן, בביקורי מעבר לים, בארצות־הברית, בארגנטינה, באוסטרליה, בברזיל, בצ'ילה ובאורוגוויי. תמיד הקרשתי ערבים לקהל יהודי שהיה צמא־מאנגר. ואפילו בביתי, בקיבוץ עין־השופט, אני נוהג לכבד את אורחי בקפה, בפירות ובקריאה באחדים משירי מאנגר. ביקורו של מאנגר בכבודו ובעצמו בעין־השופט הפך לחוויה בלתי־נשכחת לכל הציבור.

* * *

העם דובר היידיש נרצח. נרצחו רבים ממשורריו. אך לא נרצחה הדמעה האנושית. ובפיסגת השירה, שספגה והנציחה את הדמעה של העם, מתנוססת יצירתו של איציק מאנגר. הטובאדור האחרון הניח למען העם הגדול למזכרת נצח שירה אדירה.

כתבי איציק מאנגר (מקור ותרגום):

- 1952 ליד און באַלאַרע, ניריורק.
1967 שטערן און שטויב, ניריורק.
1969 שירים ובלדות, תרגום: בנימין טנא, מבוא: דב סדן, תל-אביב.
1980 שריפטן אין פראַזע, תל-אביב.
1982 סיפורי גן-העדן, תל-אביב.
1984 מדרש איציק, מבואות: דב סדן וחנא שמרוק, ירושלים.
1986 מבחר שירים, תרגום: נתן יונתן, ירושלים.
1987 די ווינדערלעכע לעבנסבאַשרייבונג פֿון שמואל אַבאָ אָבערוואָ, תל-אביב.
1995 משירי טָס הזהב, תרגום: יעקב אורלנד, ירושלים.